

ΧΡΙΣΤΟΥ ΧΑΡ. ΞΥΔΑ

Διδ. Φιλ., Ἐπιμελητὴ

τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΜΙΑ ΝΕΑ LECTIO ΣΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΛΟΧΟΥ 67aD,2

Ὁ ἐντεταλμένος ὑφηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ.κ. Ἀναστάσιος Ἀ. Νικήτας, μὲ μιὰ πρόσφατὴ του μελέτη, μὲ τίτλο «κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις εἰς Ἀρχιλόχου ἀπ. 67a(D)¹, ἔφερε στὴν ἐπικαιρότητα τὸ προβληματικὸ (ἀπὸ ἀποψη κειμένου) ἀποσπασμα τοῦτο τοῦ Ἀρχιλόχου, ἢ κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ὁποίου ἔχει ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα τοὺς ἐρευνητές².

Ὁ πρὶς πάνω φιλόλογος, στὴ μελέτῃ του προβαίνει σὲ ἐξονυχιστικὴ ἀνάλυση τοῦ κειμένου καὶ παραθέτει τὶς διάφορες γραφές, τὶς διορθώσεις ποὺ προτάθηκαν, ὅπως καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

Ἡ μελέτῃ του ἀποτελέσκει πρότυπο καὶ βασικὸ βοήθημα γιὰ μᾶς, ποὺ ὡστόσο σχηματίσαμε μιὰ προσωπικὴ γνώμη γιὰ ἓνα σημεῖο τοῦ ἀποσπάσματος, ὅπου θὰ προτείνουμε μιὰ δική μας διόρθωση.

Ἄς δοῦμε ὅμως πρῶτα πῶς ἐκδίδει τὸ κείμενο τοῦ ἀποσπάσματος 67a ὁ Diehl³:

Θυμέ, θύμ' ἀμηχάνοισι κήδεσιν κυκώμενε,
+ἀνάδν+, δυσμενῶν δ' ἀλέξεν προσβαλὼν ἐναντίον
στέρνων, +ἐν δο·οῖσιν ἐχθρῶν+ πλησίον κατασταθεῖς
ἀσφαλῶς· καὶ μήτε νικῶν ἀμφάδην ἀγάλλεο
μηδὲ νικηθεὶς ἐν οἴκῳ καταπεσὼν δόρυεο. 5

1. Βλ. ΕΕΦΣΠΑ, περ. Β', τομ. 26 (1977-78), Ἀθήνα, 1979, σελ. 66 κ.ἑ..

2. Βλ. Νικήταν, σελ. 66.

3. E. Diehl-R. Beutler, *anthologia lyrica Graeca*, fasc. 3, Lipsiae, 1954³, σελ. 29.

*Ἄλλὰ χαρτοῖσιν τε χαῖρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλλα
μὴ λίην· γήγνωσκε δ' οἷος ῥυσμὸς ἀνθρώπους ἔχει.*

Στὴν παρούσα μελέτη δὲν θ' ἀσχοληθοῦμε οὔτε μὲ τὸ ζήτημα τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου⁴, οὔτε μὲ τὴν ἑρμηνεία του, ποὺ παρὰ τὰ προβλήματα (τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου), εἶναι ὥστόσο σαφές⁵, ὕστερα ἀπὸ τόσες σχετικὲς μελέτες⁶. Γι' αὐτὸ ἡμεῖς θ' ἀσχοληθοῦμε μόνο μὲ τὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, καὶ πιὸ συγκεκριμένα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου στίχου. Πρωτύτερα ὅμως ἂς δοῦμε ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ κειμένου, ποὺ κι' αὐτὸ προκάλεσε προβλήματα, δηλαδὴ τὴ φράση τοῦ τρίτου στίχου *+ἐν δοκοῖσιν ἐχθρῶν+*. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως καὶ ὁ κ. Νικήτας, δεχόμεστε τὴ διόρθωση «*ἐν λόχοισιν*» (=στὶς ἐνέδρες, στὶς παγίδες), ποὺ εἰσηγήθηκε ὁ Klinger⁷ καὶ δέχτηκαν πολλοὶ ἐρευνητές⁸, γιατί ἡ φράση «*ἐν δοκοῖσιν*» (ἢ «*ἐν δόκοισιν*») πρέπει νὰ προῆλθε ἀπὸ παρανόληση Δ/Λ (δόκοισιν ἀντὶ λόχοισιν). Μὲ τὴ διόρθωση αὐτὴ θεραπεύεται αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ ἀπομένει⁹ ἡ διόρθωση τοῦ δευτέρου στίχου, καὶ μάλιστα τῆς ἀρχῆς του.

Ἄς δοῦμε ὅμως πρῶτα τί παραδίδουν οἱ κώδικες¹⁰: Στ. 2 *ἀναδεν* SM: *ἀν^α δ' εὐ* A: *ἐνάδεν* T¹¹¹

Στὸ συγκεκριμένο σημεῖο τοῦ κειμένου ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει προστακτικὴ¹². Οὔτε ὅμως οἱ τύποι ποὺ παραδόθηκαν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν προστακτικὴ κανενὸς ρήματος¹³, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν δεκτοί, γιατί ἐνῶ τὸ μέτρο τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι τροχαϊκό¹⁴, κι' οἱ δύο συλλαβὲς τοῦ «*ἀνά*» (ὅπως καὶ τοῦ «*ἐνά*») εἶναι βραχύχρονοι¹⁵, ποὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὴ μακρόχρονη «*δεν*». Ἔτσι ἔχουμε σχῆμα υυ-, ἀσυμβίβαστο μὲ τὸν τροχαῖο.

4. Βλ. Νικήταν, σελ. 66–67, σημ. 2–5.

5. Βλ. Νικήταν, σελ. 89, σημ. 90.

6. Βιβλιογραφία στὸν Νικήτα.

7. Βλ. Νικήταν, σελ. 69.

8. Ὁ.π., σημ. 20, 21, σελ. 86, σημ. 79.

9. Ἄλλες δευτερεύουσες διορθώσεις βλ. στὸν Νικήτα, σελ. 69, σημ. 18, 21, καὶ σελ. 85, σημ. 77.

10. Ἀπαρίθμηση καὶ ἄλλα στοιχεῖα βλ. στὸ Νικήτα, σελ. 66, σημ. 2.

11. Στὴ μελέτη τοῦ Νικήτα ἀναγράφεται «Τρ», ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τυπογραφικὸ λάθος, ὅπως φαίνεται στὶς σημ. 2 καὶ 51 τῆς ἰδίας μελέτης, ὅπου διαβάζουμε «Τρ».

12. Βλ. Νικήταν, σελ. 70, ἰδιαίτερα τὴ σημ. 26.

13. Βλ. Νικήταν, σελ. 71, 72, σημ. 30.

14. Βλ. Νικήταν, σελ. 67, σημ. 3, σελ. 71, σημ. 27.

15. Βλ. Νικήταν, σελ. 73.

Οἱ διάφοροι ἐρευνητὲς ἀναζήτησαν τὴν ἀπαιτούμενη προστακτικὴ¹⁶, κανένας ὅμως δὲν ἔδωσε ἱκανοποιητικὴ λύση¹⁷. Ὁ κ. Νικήτας μὲ τὴ σειρὰ του προτείνει «ἀνα τε»¹⁸. Τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ἰσχυρά, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἀδύνατο σημεῖο, ποῦ ἐν μέρει τὸ παραδέχεται κι' ὁ ἴδιος: Τὸ «ἀνα» στὸν Ὅμηρο οὐδέποτε χρησιμοποιεῖται σὰν πρώτη λέξη στίχου, ἀλλὰ πάντοτε σὰν δευτέρη¹⁹. Καθὼς ὅμως ὁ Ἀρχίλοχος — χρονικὰ καὶ λεκτικὰ — βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸν Ὅμηρο, δύσκολα θὰ καινοτομοῦσε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ «ἀνά» παραδίνεται ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθεῖ. Γι' αὐτὸ οἱ διάφοροι φιλόλογοι-ἐρευνητὲς πρότειναν γραφὲς ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ «ἀν» ἢ «ἀνά», ὅπως εἶδαμε. Ὅλοι ὅμως θεώρησαν ὅτι καὶ ὁ στίχος ἀρχίζει ἀπὸ «ἀνα», παρὰ τὴν «ἀδυναμία» ποὺ μνημονεύσαμε²⁰, καὶ προσπάθησαν νὰ διορθώσουν τὸ «δευ». Ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐρχόμαστε νὰ «καινοτομήσουμε», δηλαδὴ νὰ προτείνουμε μιὰ δική μας διόρθωση, ποὺ ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ξεπερνᾷ τὴν κοινὴ ἀδυναμία τῶν ὑπολοίπων διορθώσεων, δηλαδὴ μεταθέτει τὸ «ἀνά» στὴ δευτέρη θέση, ἐνῶ παράλληλα σέβεται τὴ χειρόγραφη παράδοση. Αὐτὸ τὸ κατορθώνουμε μὲ τὸ νὰ θεωρήσουμε ἀκριβῶς σωστὸ τὸ «δευ», κάτω ἀπὸ δύο προϋποθέσεις:

- 1) Τὸ μεταθέτουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου (ὁπότε τὸ «ἀνα», παίρνοντας τὴ δευτέρη θέση καὶ στὸ μέτρο ταιριάζει, καὶ τὴν προστακτικὴ²¹ φανερώνει).
- 2) Συμπληρώνουμε τὸν τύπο «δευ» μὲ τὸ γράμμα «ρ»²², στὴ μορφή «δεῦρ'» (ἀντὶ «δεῦρο», ἐξ αἰτίας τοῦ ἄλφα τοῦ «ἀνα»), ὁπότε ἔχουμε «δεῦρ' ἀνα», ὅπου τὸ «δεῦρο» ἔχει ἐπιφωνηματικὴ σημασία²³. Ἡ ἐσφαλμένη μετάθεση τῆς πρώτης συλλαβῆς τοῦ στίχου στὴ δευτέρη θέση («ἀνα δεῦρ'» ἀντὶ «δεῦρ' ἀνα»), εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὰ χειρόγραφα. Μὲ τὴ μετα-

16. Ἄνεχε Grotius, ἀνα δὲ Liebel κ.ά., ἀνα δ' ἔχει Bergk, ἀντέχει Hiller, ἀναδὺ ἢ ἀνδὺ Bücheler, Moore + ἀνάδου+ Diehl, +ἀνάδευ Hense +ἀναδευ+ Treu, +ἀναδευ δυσμενῶν+ West, ἀνα σὺ Pfeiffer (βλ. Νικήταν, σελ. 68, σημ. 10-17).

17. Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τους βλ. στὸν Νικήταν, σελ. 73-74.

18. Βλ. σελ. 77-84, σημ. 68.

19. Βλ. Νικήταν, σελ. 77, σημ. 53. Ἀλλὰ καὶ τὸ «ἀνα τε» προϋποθέτει ἀγνοία τοῦ μέτρου ἀπὸ τὸν ἀντιγραφέα, γιὰ νὰ γίνη «ἀναδευ». Βλ. Νικήταν, σελ. 83-84.

20. Ὁ κ. Νικήτας συζητᾷ τὴ δυνατότητα νὰ ἀρχιζε ὁ στίχος μὲ τὸ «εἰα», ἀντὶ «ἀνα», ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο. Τελικὰ βέβαια τὸ «εἰα» ἀπορρίπτεται, γιὰ λόγους ποὺ σχετίζονται μ' αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη λέξη. Ἔτσι ὅμως τὸ πρόβλημα ξαναγυρίζει.

21. Βλ. ἀνωτ., σελ. 2 43, σημ. 12-13.

22. Ποῦ μπορεῖ νὰ παραλείφθηκε σὰν ἤθην διτογραφία τοῦ ἄλφα τοῦ «ἀνα», ποὺ ἀκολουθοῦσε, μὲ συνέπεια τὸ «δεῖα» νὰ «διορθωθεῖ» σὲ «ἀναδευ».

23. Γιὰ τὴν ἐπιφωνηματικὴ τοῦ σημασία βλ. L S J, SV., 2, πρβλ. ὅσα ἀντίστοιχα γράφει ὁ Νικήτας γιὰ τὰ «εἰα» καὶ «ἄγε» (σελ. 75, σημ. 39, σελ. 76, σημ. 47).

κίνηση που εισηγούμαστε, έχουμε τριπλό κέρδος: 1) Μένουμε πιστοί στη χειρόγραφη παράδοση (σχετικά με τὸν τύπο «*αναδευ*»). 2) Βρίσκουμε ικανοποιητική λύση σχετικά με τὸ «*δευ*» — ἀντίθετα με ὅ,τι γινόταν ὡς τώρα—καὶ 3) Μετρικὰ εἴμαστε ἐπίσης στὸ σωστὸ δρόμο, ἀρκεῖ νὰ ξέρουμε ὅτι ὁ τροχαῖος προχωροῦσε κανονικὰ καὶ παρακάτω ἀπ' τὸ «*ἀνα*». Αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ ἐξετάσουμε τώρα: Εἶναι δυνατόν τὸ δεύτερο ἄλφα τοῦ «*ἀνα*» νὰ γίνει θέσει μακρόχρονο, ἀν ἀκολουθοῦν δύο σύμφωνα²⁴. Ἀντίθετα, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλυόταν ἡ δεύτερη μακρόχρονη συλλαβὴ τοῦ τροχαίου σὲ δύο βραχύχρονες, δηλαδὴ νάχαμε σχῆμα -υυυ, πὺ σημαίνει ὅτι μετὰ τὸ «*ἀνα*» θάπρεπε ν' ἀκολουθοῦν ἀκόμα δύο βραχύχρονες. Αὐτὸ βέβαια εἶναι ἀδύνατο μετὰ τὴ λέξη «*δυσμενῶν*» πὺ ἀκολουθεῖ. Πρῶτα-πρῶτα παρατηροῦμε ὅτι διαλεκτικὰ σωστότερος ἐδῶ θάταν ὁ τύπος «*δυσμενέων*»²⁵, πὺ, ἐκτὸς ἀπὸ γενικὴ πληθυντικὸ τοῦ οὐσιαστικοῦ «ὁ δυσμενῆς» (=ὁ ἀντίπαλος), μπορεῖ νάβῃ καὶ ὀνομαστικὴ ἐνικὴ τῆς μετοχῆς «ὁ δυσμενῶν» (=ὁ διακείμενος ἐχθρικά), σὲ ἐπιθετικὴ χρῆση²⁶. Ἐπίσης παρατηροῦμε ὅτι, ἐνῶ ἔχει ὑποστηριχθεῖ πῶς τὸ «*δευ*» μποροῦσε νάβῃ διττογραφία, ἐξ αἰτίας τοῦ «*δυσ*» πὺ ἀκολουθεῖ²⁷ καὶ πὺ θεωρήθηκε σωστὸ, ἐμεῖς ἀντίθετα θεωρήσαμε σωστὸ τὸ «*δευ*» (πὺ τὸ μεταθέσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου, ὅπως εἶδαμε), ὅποτε θεωροῦμε τὸ «*δυσ*» σὰν διττογραφία, καὶ τὸ ἀπαλείφουμε²⁸. Ὁ τύπος «*μένων*» (ἢ «*μενεων*») πὺ ἀπομένει, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γίνῃ ἀποδεκτός²⁹. Κάτω ἀπ' αὐτὸν ὅμως μποροῦμε νὰ διαβλέψουμε ἓνα ἀρχικὸν τύπον «*μενεαίνων*»³⁰, ὅποτε ἡ μορφή τοῦ στίχου γίνεται «*δεῦρ' ἀνα, μενεαίνων δ' ἀλέξεν...*», ἐνῶ τὸ «*ἐχθρῶν*» τοῦ ἐπομένου στίχου θὰ ἐννοηθεῖ καὶ στὸ «ἐναντίον»³¹.

24. Βλ. Νικήταν, σελ. 73.

25. Βλ. Νικήταν, σελ. 84, σημ. 69.

26. Βλ. Νικήταν, σελ. 70, σημ. 25, σελ. 75, σημ. 41-42.

27. Βλ. Νικήταν, σελ. 71-72, 75.

28. Δηλαδή ΔΕΥ/ΔΥC. Ἄλλωστε τὸ «*δυσ*» μετὰ τὸ «*μι*» πὺ ἀκολουθεῖ θὰ γινόταν θέσει μακρόχρονο, πρᾶγμα ἀπαράδεκτο κατὰ τὴν ἀνάλυσή μας.

29. Ὁ Bergk διερωτήθηκε μήπως πρέπει νὰ γράψουμε ἐδῶ τὴ μετοχὴ «*μένων*», ἀφοῦ ὅμως προηγηθεῖ ἡ φράση «*ἀνα δ' ἔχεν*» (βλ. Νικήταν, σελ. 68, σημ. 12).

30. Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι δυνατὴ παλαιογραφικά, γιὰ τὸ στὸ «*MENEAINΩN*» τὸ ἄλφα-γιώτα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ «*Ν*» (ΑΙ/Ν). Κατὰ συνέπεια τὸ τμήμα «*ΕΑΙ*» μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σὰν διττογραφία τοῦ «*ΕΝ*» καὶ νὰ παραλειφθῇ. Τὸ ρῆμα «*μενεαίνω*», πὺ εἰσηγούμαστε, εἶναι ἐπικὴ κληρονομία (πρβλ. Δ32 «*μενεαίνεις Ἴλιον ἐξαπαλᾶσαι*», ε341 «*μάλα περ μενεαίνων*» κ.ά.).

31. Ἀντίστοιχα μετὰ τὴν τωρινὴ σύνδεση «ἐναντίον *δυσμενῶν*», ὅπου τὸ τελευταῖο θεωρεῖται ἰσοδύναμο τοῦ «*ἐχθρῶν*» (βλ. Νικήταν, σελ. 85, σημ. 73-74, 76, σελ. 88, σημ. 87-89). Ὑπάρχει βέβαια καὶ ἡ δυνατότητα νὰ θεωρηθεῖ τὸ «ἐναντίον» σὰν ἐπίθετο στὸ «*στέρνον*» (*προσβαλὼν ἐναντίον στέρνον*), βλ. Νικήταν, σελ. 84-85, σημ. 71). Ὅτι τὸ «*ἀλέξεν*» εἶναι ἀμετάβατο (=ὑπερασπίσιν), βλ. Νικήταν, σελ. 70, σημ. 25.

Ὁλόκληρο, τέλος τὸ ἀπόσπασμα, σύμφωνα με τὴν ἀνάλυσή μας, πρέπει νὰ γραφτεῖ ὡς ἐξῆς:

Θυμέ, θύμ' ἀμηχάνοισι κήδεσιν κυκώμενε,
δεῦρ' ἄνα, μενεαίνων δ' ἀλέξεν προσβαλὼν ἐναντίον
στέρνον, ἐν λόχοισιν ἐχθρῶν πλησίον κατασταθεῖς
ἀσφαλέως· καὶ μήτε νικέων σμφάδην ἀγάλλεο
μήτε νικηθεῖς ἐν οἴκῳ καταπεσὼν δόδуреο.
Ἄλλὰ χαρτοῖσιν τε χαῖρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλλα
μὴ λήν' γίγνωσκε δ' οἶος ῥυσμὸς ἀνθρώπους ἔχει.